

РЕЦЕНЗИЯ

Върху дисертационния труд в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.2. Психология, докторска програма Педагогическа и възрастова психология на тема: ЛИЧНОСТЕН ПРОФИЛ НА ЮНОШИ С ПРОБЛЕМНА УПОТРЕБА НА ПСИХОАКТИВНИ ВЕЩЕСТВА

Автор на дисертационния труд: Росица Рачева

Научен ръководител: проф. -р Елиана Пенчева

Рецензент: доц. д-р Маргарита Ангелова Стефанова-Бакрачева

1. Актуалност на проблема

Представеният дисертационен труд е теоретико-емпирично и приложно практическо изследване на връзката между личностовите особености и употребата на психоактивни вещества. Актуалността на изучаването на зависимостите не само не се е намалила през последните години, а напротив. Отчитаните тенденции показват, че съществува остра необходимост от създаване и прилагане на ефективни решения за превенция и корективни програми, които да ограничат ескалирането на проблема. Въпреки множеството изследвания до момента се очертава липсата на достатъчно задълбочен подход, който да обхваща и етиологията, и начина на протичане на зависимостите, и ефективните методи за преодоляването им. В рамките на съвременните етиологични и обяснителни модели на зависимостите те се разглеждат в био-психо-социалната парадигма като резултат от комбинираното влияние на биологични, психични и социални фактори. Специален момент, който следва да се отбележи е, че Росица Рачева се е спряла на юношеската възраст. Въпреки усложняването, което води това към провеждане на изследването, именно тази възраст е критична и сензитивна и затова получените резултати са с особено висока практическа и приложна стойност.

Фокусът на авторката е наличието на различни рискови фактори, свързани с формирането на проблемна употреба на психоактивни вещества /ПАВ/, сред които са личностните особености на юношите. В евристичния си подход тя си е

поставила за цел извеждането на личностния профил на юноши с проблемна употреба на ПАВ и извеждане на подгрупи и взаимовръзките им със социално-демографските фактори и характеристиките на употребата на вещества. По този начин резултатите се отнасят както до превенцията, така и до лечението и рехабилитацията на тези юноши.

2. Описание на дисертационния труд

Дисертационният труд е разработен на 237 страници, от които на 190 е основният материал, а останалата част приложения. Текстът е разделен на стандартните три глави – теоретична рамка, постановка на изследването и представяне на резултатите. Текстът съдържа 17 таблици и 7 фигури (без приложенията). Самите приложения обхващат използвания въпросник, Бланката за информирано съгласие и данни за еквивалентността на въпросника и изведените норми за български юноши. Използваната литература включва общо 159 източника. 18 от тях са на кирилица, другите на латиница. Заслужава да се отбележи, че 113 от източниците са изследвания след 2000 година.

Целият текст е написан на ясен език, следва добре прецизирана логика и е добре структуриран. Има пълно съответствие между теоретичната и експерименталната постановка на дисертационния труд, както и с цялостната реализация на изследователския проект. Теоретичната част е добре построена логически и представя авторката като компетентен и ерудиран изследовател. Дисертацията предлага евристичен подход за описване на многообразните връзки и извеждане на препоръки с приложна насоченост. В първата глава Росица Рачева логично сгледва прехода от описание на спецификата на юношеска възраст с характерните ѝ особености, част от които са свързани с предразположеността към експериментиране и съответно развиване на зависимо поведение. Представени са различните аспекти, свързани с развитието - физическо, когнитивно и социално - и тяхната специфика, изграждане на психосоциалната идентичност, промени в социалните отношения. След това плавно се преминава към въпроса за развитието на разстройствата, свързани с употреба на психоактивни вещества в юношеска възраст, класификацията на разстройствата и избрания модел, описание на съществуващите подходи за изучаване на проблема в юношеска възраст,

съществуващите липси, факторите за начална и продължаваща употреба на ПАВ. Отделено е специално внимание на личностните особености на юноши, които злоупотребяват или са зависими от ПАВ и спецификата на разстройствата, провокирани от употребата на ПАВ. Авторката представя подробно различните изследователски подходи, които могат да бъдат разделени на няколко основни групи – търсещи основите на патологичните промени и прояви и такива, които по-скоро разглеждат развитието като критични етапи, които са нормални и нормативни за възрастта. Представен е обзор на изследвания, които отново могат да бъдат отнесени към няколко групи – фокусирани върху предикторите, обуславящи експериментирането и началната употреба; насочени основно към разстройствата, провокирани от това и такива които едновременно разглеждат дефицитите в личното и социалното развитие като предпоставка и последствията от употребата на различни вещества.

Росица Рачева прави цялостен преглед на утвърдените класификации на различните видове употреба – Експериментална, Ситуационна, Интензифицирана и Компулсивна с цял изясняване на различните групи фактори. Спира се на различните подходи към изучаване на зависимостите – биологични, психодинамични, поведенчески, социално-когнитивни, като в заключение представя предимствата на избрания утвърден био-психо-социалния модел. В тази връзка разглежда различните оказващи влияние фактори: Биологични; Семейство и родители; Връстници; Училище; Контекстуални и Индивидуални.

Следва да се отбележи изчерпателното представяне не само на традиционните подходи в литературата по въпроса, но и познаването на българските изследвания по темата. Представеният обзор в първа глава е задълбочен и представителен и дава основание за извеждане на модела на изследването. Текстът е добре фокусиран и следва логиката на изложение и преход между отделните точки. Авторката успява да разграничи предпоставките, които са рискови, факторите за начална и продължаваща употреба, отчитайки общото и различното в тях. В описанието на личностния профил на уязвимите юноши Рачева се спира на Търсенето на новости и търсенето на усещания Депресивните симптоми Тревожността Ниската самооценка Проявите на рискови поведения Проявите на атипичност и други. Тя спира вниманието си на връзката

между поведенческите разстройства и злоупотребата; връзката между разстройствата на настроението и разстройствата, свързани с употребата на ПАВ и връзка между тревожните разстройства и разстройствата, свързани с употреба на ПАВ, като представя множество изследвания. Представя и класификация на предпочитанията и избора на конкретни вещества в зависимост от вътрешната мотивация и профила на зависимите лица. Това описание е важно, тъй като има директна връзка с прогнозата за лечение, която авторката също представя. В представените резултати са изведени спецификите при двата пола, и много важният момент роля на личностните характеристики за процеса на лечение.

В заключение авторката резонно извежда основанията за избора на темата си и възрастовата група и защо съществуващите класификационните схеми разработени за възрастни, не са приложими при юноши. По този начин са изведени основните акценти, основа на дизайна на изследването

Втора глава е посветена на описание на целите, задачите и хипотезите, използваните методи и процедура на изследването. Росица Рачева добре съумява да фокусира постановката на изследване, като се насочва към два основни момента – очертаване на характеристиките, които в най-голяма степен предоставят развитие на проблемна употреба на ПАВ и извеждането на подгрупите сред юношите, проблемно употребяващи алкохол и/или дроги. Това отговаря на търсенето на възможности и за превенция, и за интервенция и представлява по-обхватен поглед. Поставената задача от докторантката е: Да се идентифицира личностният профил на юноши с проблемна употреба на психоактивни вещества и да се потърсят взаимовръзки със социално-демографските фактори и характеристиките, свързани със злоупотребата и зависимостта от алкохол и наркотици с оглед прецизиране на превенцията, лечението и рехабилитацията на тези юноши.

Изследваните лица са внушителен брой - 839 на възраст 14-18 години. Това е огромен труд, още повече предвид факта на нуждата от информирано съгласие за изследването на непълнолетни деца. Извършена е трудоемка и огромна по обем работа по извеждането на норми за юношеска възраст за български условия, които да бъдат приложени в контролната и група и групата на зависими юноши.

Ще си позволя няколко препоръки към техническото оформяне на тази глава: от нея може да отпадне описанието на статистическите методи за анализ на данните, а самото описанието на методите може да бъде съкратено. Предложението ми е също и хипотезите да останат 5 частни хипотези, без да бъдат раздробявани, както са в момента.

3. Избор на методика на изследването

Избраната методика за изследване в пълна степен отговаря на поставената цел. Използвани са самооценъчен въпросник за изследване на характеристики, свързани с употребата на ПАВ (начало на употребата, продължителност на употребата, проблемна употреба на ПАВ в семейството, проблемна употреба на ПАВ сред приятелите) и Минесотския многофакторен личностен въпросник за изследване на юноши (MMPI-A). коректно са описани всички скали на въпросниците и са представени данни за психометричните им качества. Авторката обосновава добре предимствата на MMPI за извеждането на профилите на юношите зависими от психоактивни вещества. Представя подробна информация за адаптацията на въпросника и за извеждането на норми за български юноши. Методиката на изследването е богата, напълно адекватна на поставените цел и задачи и в съответствие с изградения теоретичен модел.

4. Изследване и получени резултати

Трета глава описва характеристиките, свързани с употребата на ПАВ и личностния профил на юношите с проблемна употреба на ПАВ. Описани са изведените подгрупи и тяхната типология, както и връзката със социално-демографските фактори. Резултатите са представени логично и последователно, следвайки изведените задачи и хипотези. Може да се отграничат с подзаглавия, което ще улесни читателя.

Авторката описва началото на употребата, разпределение на изследваните лица според продължителността на проблемната употреба на ПАВ, влиянието на семейната среда и приятелите. Ключовият момент в представянето на резултатите са изведените личностни профили. При представянето е посочена както връзката с други изследвания, така и спецификата на изследваните български юноши.

Изведени са три основни групи: 1) с доминиращи екстернализирани и атипични характеристики 2) юноши с повишени екстернализирани, интернализирани и атипични характеристики и 3) юноши с профил без особености. Очертани са особеностите по полов признак и проблеми, свързани със социалното функциониране на юношите.

Докторантката демонстрира умения за обработка и анализ на резултатите и представянето им по структуриран начин, с извеждане на основните моменти, което значително улеснява възприемането на текста, който съдържа множество резултати и без правилните акценти би останал разпръснат. Предложени са убедителни доказателства в подкрепа на изводите.

Планирането и реализирането на емпиричното изследване е осъществено професионално и в съответствие с постиженията на съвременните теория и практика в контекста на формулираните цели. Като препоръка би могло да се отбележи, че безспорно прецизното, но доста пространствено описание на начина на адаптация на използваните методи може да мине в приложенията.

5. Обща характеристика на дисертационния труд и приноси моменти

Представени са 3 публикации от периода на докторантурата, както и две разработки в колектив Изготвяне на насоки за добра практика в психосоциалната рехабилитация на зависими и Годишен доклад по проблемите, свързани с наркотиците и наркоманиите в България, 2011. Те, както и дейностите на докторантката, са пряко свързани с темата на дисертационния ѝ труд и демонстрират траен интерес към избраната разработвана проблематика.

Един от основните приноси на докторантката е в извеждането на норми за български юноши. Това е основата на втория основен приносен момент – очертаването на профилите на зависими юноши, което обслужва две основни цели - едната е селективна превенция, а втората – ефективна интервенция и подпомагане на процеса на лечение и реинтеграция. Емпиричните резултати са първият опит в България да бъде идентифициран личностният профил на този контингент юноши, да се диференцират субгрупи в неговите рамки и да се очертае джендър специфика. Изведената методика, която позволява описание на

личностния профил на проблемно употребяващите ПАВ е бѐде добра основа за планиране на ефективни интервенции за превенция на рецидив сред тези юноши.

6. Възможности за използване на резултатите от дисертацията

Резултатите от дисертационния труд са с подчертано не само научен, но и директен приложен характер. Те могат да бѐдат полезни на всички, заети в работата със зависими, но и в много по-широк план – на образователните институции и всички, ангажирани с работата с деца и юноши. Те се отнасят както до превенцията, така и до лечението и рехабилитацията на зависимостите и са насочени към редуциране на мащаба на явлението и последиците, свързани с него сред българските юноши. Дисертационният труд оставя отворени редица въпроси, които могат да се разработят в бѐдещи изследвания с висока практическа стойност.

Така например както посочва авторката, децата с импулсивен, актинг-аут тип поведение, могат да бѐдат идентифицирани в ранна възраст от родители и педагози и с тях може да се работи целево. Специално внимание може да се обърне и на децата, изложени на другите рискови фактори, идентифицирани в настоящото изследване – проблеми в училище, семейни проблеми (включително и проблемна употреба на ПАВ в семейството), наличие на приятели, които употребяват алкохол и наркотици. От голямо значение е отчитането на риска, тѐй като превантивните интервенции са с най-висока ефективност.

Друго поле за използване на получените резултати е лечението и предотвратяването на възможни рецидиви. Личностният профил на зависимите е полезен за разработването на терапевтичен план, който отговаря на индивидуалните им особености.

7. Заключение

Дисертационният труд съдържа безспорни научни, научно-приложни и приложни резултати, които имат оригинален характер. Представеният дисертационен труд представлява цялостно и актуално собствено изследване в актуална и значима област на психологичното познание, консултативната и терапевтичната практика.

Това ми дава основание с пълна убеденост да препоръчам на уважаемите членове на научното жури да гласуват положително за присъждане на образователната и научна степен „доктор” на Росица Рачева.

25.09.2014 г.

Маргарита Бакрачева